

Optisch bedrog: van een afstand lijken de linker geveldelen in een hoek naar voren springen.

WONDERLIJKE WAAIERS

FORTHUIS WERK AAN HET SPOEL CULEMBORG

Slingerende waterstromen, hoge dijken, uitgestrekte luchten, gerijde boomlinten, golvend groene weiden - het Hollandse rivierenlandschap kent z'n weerga niet in de wereld. Ook in de 21ste eeuw wordt het zorgvuldig bewaard, getransformeerd en onderhouden.

Onderdeel van deze blauw-groene landschappelijkheid is de Nieuwe Hollandse Waterlinie (opvolger van de gelijknamige eersteling uit de 17e eeuw), die van Muiden helemaal doormeandert naar de Biesbosch, 85 km lang. Terecht staat zij op de Voorlopige Werelderfgoedlijst, al zou ze ook direct in het Guinness Book of World Records passen, als psychofarmacon met het grootste mogelijke placebo-effect ooit. Het waterlint gaf een maximaal gevoel van bescherming, maar heeft zijn waarde nooit echt bewezen.

Verdedigingsgordel Van 1815 tot 1940 diende het als verdedigingslinie tegen de vijand, in die zin dat grote delen land onder water konden worden gezet. Door

hoogteverschillen bij rivieren en dijken bleven sommige gronden droog en dus begaanbaar voor indringers. Bij die zwaktes in de ketting loerden soldaten vanuit 52 forten naar de vijand. Slechts drie keer is het verdedigingswerk getest: 1870-1871 (Frans-Duitse Oorlog), 1914-1918 (Eerste Wereldoorlog) en 1939-1940 (begin Tweede Wereldoorlog).

Op 2 km ten westen van Culemborg ligt een van de 52 forten: Werk aan het Spoel. 'Werk' is de naam voor een klein fort, een aarden verdedigingsgordel met enkele militaire gebouwen, terwijl 'Spoel' naar de daar aanwezige waaiersluis verwijst: twee sluisdeuren, ronddraaiend in een kom, die tegen de waterdruk in kunnen worden

FOTO: WWW.JOHNLIEWISMAKSHALL.COM

LAAG 0 | RESTAURANT

TEKENINGEN: GENT & MONK ARCHITECTEN UTRECHT

BEDEIJING OPSTANDEND POPULIËREN
BLIJZE HOUTEN STEV. PLANK 23x200mm HORIZONTAAL
KONTEINGEND BEDEIJEND KERENDE 2x 150mm - D=800mm

STALLEN STELBOM TOEGEF ANZ ZIJNEN KOGENPROFIEL
TOEWISCH VERZAKT

AFDEKKING GIEZEL 20x MET KLEINE
STROOK MULTIFLEX EXTERIEUR 20x 15mm

6755+P

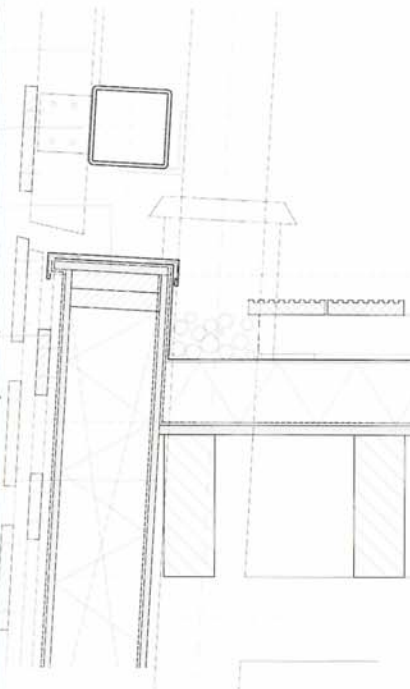
OVERBEDEIJING OPSTANDEND POPULIËREN:
BLIJZE HOUTEN STEV. PLANK 23x200mm HORIZONTAAL
RANDEBOMEN VERTICAAL 2x 200mm H=1850mm
BLIJZE HOUTEN STEV. PLANK 23x200mm HORIZONTAAL

BOVENBOMEN VAKEN GEKROMMEND VERTICAAL 2x 22mm
H=214800mm
WATERDICHTEDE ZWARTEPOLYURETHAAN FOLIE

6475+P

HSD WAND H=214800mm/
BUTENPLAAT MULTIFLEX EXTERIEUR 20x 12mm
23x200mm BEDEIJEND 20x 150mm
ISOLATE EN DAMPWERENDE FOLIE
BINSCHIKKING RAUPEL 20x 10mm

B.K.SPANTLIGGER 6180+P

FOTO'S: WWW.JOHNLIEWISMAKSHALL.COM

TEKENING: STICHTING WERK AAN HET SPOEL, CULTUURBOURG

geopend en gesloten. Via het spoel werd de Goilberdingwaard met water uit de naast stromende Lek geïnundeerd. Het werk wordt doorsneden door de Goilberdingerdijk tussen Culemborg en Everdingen (Fort Everdingen). In 1879 zijn er twee bomvrije gebouwen geplaatst. De waaiersluis is in 1978 gesloopt.

Oorlogszuchtig verleden Na 1945 bleef het werk in bezit van het ministerie van Defensie. Tot 1993 zat de Explosieven Opruimingsdienst Defensie (EOD) erin, die in de bomvrije gebouwen aan weerszijden van de Goilberdingerdijk vuurwerk en explosieven onschadelijk maakte. Daarna raakte het gebied in verval. In 1997 kwamen er twee krakersgroepen terecht, elk aan een kant van de dijk - in het noordelijk en zuidelijk deel van het fort -, die elkaar vonden in het zoeken van ruzie; het oorlogszuchtige verleden verloochende zich niet. Vervolgens bond de gemeente Culemborg de strijd met hen aan om ze daar weg te krijgen en het gebied een vredelievender bestemming te geven. In 2010 besliste de stad het pleit in haar voordeel, waarna zij meteen een tender uitschreef voor partijen die een bijzondere invulling aan het fort konden geven.

Verrassingen Stichting Werk aan het Spoel won met het plan om op het fort allerlei culturele organisaties uit de omgeving in de gebouwen onder te brengen; zelf is zij

Op de verdieping bevindt zich het Werklokaal, dat dienst doet voor allerlei activiteiten van groepen.

Plattegrond begane grond (restaurant De Veldkeuken).

na de beheerder, een vertegenwoordiger woont in de fortwachterswoning. Landschapsarchitect Ronald Rietveld (Rietveld Landscape Amsterdam) deed een onderzoek naar de oorsprong en historie van het hele gebied en maakte op basis daarvan een masterplan. Allereerst is 40% van wat er in die jaren van verval aan wildgroei was opgeschoten, weggehaald, waaronder talrijke bomen. Bij de herinrichting tot culturele, toeristische en natuurattractie kwamen ook diverse verrassingen bovengronds, zoals betonnen baseminten, kelders en resten van bouwseltjes die geen van alle op tekening stonden, maar naar willekeur en believen door vele militaire generaties waren neergezet, waren vergeten en ondergronds waren gegaan.

Enorme grassculptuur Uiteindelijk resultaat is een enorme grassculptuur, waarin nieuwe en gerenoveerde historische elementen zijn geïntegreerd, zoals bunkers, bomvrije gebouwen, fortwachterswoning, een (naar het noordelijk deel verplaatste) genieloods en een in het groen verdiept amfithater met grastribune; een deels in een glooiing verscholen bunker doet dienst als kleedkamer. 's Zomers worden hier allerlei voorstellingen gegeven, wat een zeer bijzondere ervaring is, vooral onder een aandonkerende avondhemel. Landschapskunstenaar Erick de Lyon (Atelier de Lyon Amsterdam) ontwierp ter

plaats van de verdwenen waaiersluis een kunstwerk als herinneringsmonument van de sluis en de waterloop: een verhoogde grasoverdekte ellips.

Cursussen en workshops In bomvrij gebouw Noord bevindt zich een beeldhouwatelier; hier worden ook trainingen verzorgd in het werken met harde en zachte steensoorten. Bomvrij gebouw Zuid grenst aan het amfithater, daarom is het gedeeltelijk eveneens kleedkamer. De genieloods fungeert als activiteitengebouw voor cursussen en workshops (theater, muziek, schilderen, lezingen, tentoonstellingen), vergaderingen, bijeenkomsten, bedrijfs- en kinderfeesten, recepties en als repetitieuimte.

Rondvliegende kogels Dé trekker van het hele fort is het nieuwgebouwde Forthuis, waarin het biologische restaurant De Veldkeuken is gevestigd. De kleine hal is behalve entree tevens informatiecentrum van de stichting. Een smalle gang met toiletten en opslag leidt aan de andere kant naar buiten. Op de verdieping bevindt zich het Werklokaal, dat dienst doet voor allerlei activiteiten van groepen. Hier is tevens de opgang naar het dakterras of de uitkijpost, alwaar men tussen de planken door vergezichten van het rivierenlandschap kan zien, 360° in het vierkant: Lek, brug bij Culemborg, Everdingen...

De hoog opgetrokken planken zijn ook bedoeld om vogelaars te verbergen voor rondvliegende vogels/kogels, al hoort men de laatste er eigenlijk nooit meer fluiten. De kijkspleten worden naar boven toe steeds breder, alsof de planken zelf in ijheid lijken te willen opgaan.

William McDonough Voor de uitspanning is een apart architectenbureau aangezocht: Gent & Monk Architecten uit Utrecht. Dit bureau maakte juist vorig jaar internationaal naam met het cradle to cradle (czc) be-

Detail gevel-dakdakterras.

Situatieschets.

**HOEWEL COMPACT,
TOONT HET JUIST HEEL GROOT**

drijsverzamelgebouw Creative Valley op Papendorp Utrecht, een verzameling gebalanceerde schoendozen waarin met het oog op kruisbestuiving allerlei op innovatie gerichte bedrijven zijn gestapeld. Het gebouw viel de Utrechtse Rietveldprijs 2011 te beurt. Het leverde het architectenbureau behalve veel roem twee concrete vruchten op. Architect-directeur Casper Schuuring: 'Het leidde tot onze eerste opdracht in China, een kantoorgebouw in Zaozhuang. En William McDonough, een van de twee godfathers van de czc-filosofie, was zo van Creative

Valley gecharmeerd, dat hij graag met ons bureau wil gaan samenwerken aan concrete opdrachten in Nederland.'

Vierkante kroon Ook in Culemborg heeft het bureau zich met veel creativiteit, liefde en landschappelijk inzicht van z'n taak gekweten. Als je over de hoge Goilberdingerdijk komt aanrijden, valt het haaks daarop staande Fort-huis prachtig harmonisch samen met de dakwelingen en grasverheffingen van fortwachterswoning, boerderijen en omgeving. Dit wordt versterkt doordat de houten gevelbekleding waarmee het rechthoekige volume alzijdig is bekleed, al mooi egaal is vergrijsd. Hoewel het om een compact gebouw gaat, inclusief insnijding op het zuiden voor een overdekt terras, toont het van de zijanten juist heel groot. Gezichtsbedrog speelt hierin een voorname rol, zoals we nog zullen zien. In alle ontspannenheid, waarin je alles gelooft, is het als een hoekig voorwereldlijk gepantserd dier met een hoge rug en een grote vierkante kroon op de kop.

Franse tanks Schuurig verbreekt verdere dromerijen. 'Het ontwerp is enigszins gebaseerd op de militaire geschiedenis hier. Met name vonden we inspiratie bij de eerste Franse tanks: hoekige gevaartes in een Stealth-achtige vormgeving. Zo is deze camouflageachtige architectuur ontstaan.' De uitkijkpost bovenop zat aanvankelijk

Restaurant De Veldkeuken. Het interieur is met verwijzing naar de militaire achtergrond heel basic uitgevoerd.

Achterzijde. Op de kopse kanten toont het Forthuis opvallend smal.

niet in het programma van eisen, maar was als panorama-vondst van de architect voor alle betrokken partijen een onmiddellijk hamerstuk. Bij dit verdedigingswerk zit een hoogteverschil van bijna 8 m tussen het hoogste en laagste punt, een mooi argument om deze uitkijkpost te creëren. Schuurig houdt niet van halve ontwerpen: 'We hadden ook een loods neer kunnen zetten, maar we wilden echt een nieuw gebouw, een duidelijke toevoeging met een specifieke eigenheid, waar het water nu als een verdedigingsgracht omheen staat.'

Passende keuze Om redenen van landelijke locatie en duurzaamheid was het de bedoeling het hele gebouw in hout te detailleren, maar met het beschikbare kleine bud-

SCHITTEREND EFFECT,

HAAST MOEITeloos BEDACHT

get was dat niet haalbaar. Nu kent het Forthuis een constructie van stalen I-liggers en -kolommen met enkele stalen windverbanden, waartussen houtskeletbouw wanden zijn geplaatst. Binnen is dit antracietkleurige ligger- en kolommenstelsel basic militair in het zicht gelaten. De constructie is aan de binnenkant met blanke vurentriplex platen afgewerkt en aan de buitenkant, inclusief het dak,

FOTO'S: JOHNNIE WIMBUSHALL.COM

met een onbehandelde bekleding van FSC-gecertificeerd Plato Populieren (23 x 200 mm). De overdreven breedte van de genagelde, ruigbezaagde delen verwijst naar de tank. Populieren was een bij het rivierenlandschap passende keuze. Het heeft ook minder noesten dan vuren, waardoor het veiliger is als afsluitende dakbedekking.

Ruimtelijke schaalprong Het dak wordt gedragen door gelamineerd vuren balken (71 x 271 mm). De verdiepingsvloer heeft een dergelijke constructie met dito afmetingen. Alle kozijnen zijn van eveneens antracietgrijs FSC-gecertificeerd meranti, welke kleur ook de plavuizen hebben. Eronder zit vloerverwarming. Aan de amfiteaterzijde zijn de kozijnen als kleine kijk- en schietgaten. Wanneer je midden in het restaurant staat, heb je door grote tegenoverliggende puien een doorzicht beide kanten op, waardoor het huiselijk aandoende eetvertrek ineens een ruimtelijke schaalprong maakt.

Optisch bedrog Met het Plato Populieren is iets opvallends aan de hand. Allereerst gaat het om een dubbele gevelbekleding: een dichte wand, verticale stijlen en daarop nogmaals een open plankenwand met naden van 10 tot 125 mm. Ten tweede betreft het een niet eerder geziene waaiergevel. Op het torendeel lopen de planken gewoon horizontaal. Op de twee overige overlangse gevelvlakken zijn de delen echter links en rechts als het ware vastgezet en lopen vandaar schuins uitwaaiierend naar het midden naar elkaar toe. Van een afstand is het alsof deze twee geveldelen in een hoek naar voren springen, een optisch bedrog dat oorlogsstrategen doet glunderen, burgers verwart en dichterlijke mensen diepe bevrediging verschaft. Het is een schitterend effect dat haast moeiteloos lijkt te zijn bedacht: bewijs van het meesterschap van de architect. •

HANS DE GROOT

Architect Casper Schuurig: 'Met name vonden we inspiratie bij de eerste Franse tanks: hoekige gevaartes in een Stealth-achtige vormgeving.'

Locatie: Goilberdingerdijk 40a, Culemborg **Opdrachtgever:** Gemeente Culemborg **Huurders:** Stichting Werk aan het Spoor Culemborg (werkenaanspoel.nl), De Veldkeuken Amelisweerd (veldkeuken.nl) **Landschapsontwerp:** Rietveld Landscape Amsterdam, Ronald Rietveld (rietveldlandscape.com), Atelier de Lyon Amsterdam (delyon.nl) **Ontwerp:** Gent & Monk Architecten Utrecht, Casper Schuurig (gent-monk.nl) **Aannemer:** Bouwbedrijf van den Bouwhuysen 's-Hertogenbosch (bouwhuysen.nl) **Constructeur:** Pieters Bouwtechniek Utrecht (pietersbouwtechniek.nl) **Plato Populieren:** Stitho Utrecht (stitho.nl) **Bouwperiode:** Augustus 2010 - juli 2011 **Bouwkosten:** € 300.000,-